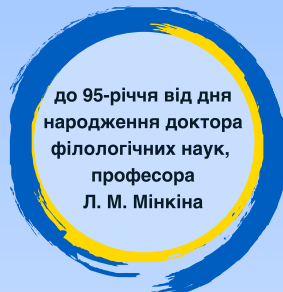

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

Факультет іноземної філології

Кафедра загального мовознавства і романо-германської філології

Мислення – мова – мовлення

Від Г. Гійома до Л. М. Мінкіна:
століття авангардистських ідей

Матеріали

міжнародної конференції
з актуальних проблем
лінгвістики та дидактики

11–12 ЖОВТНЯ 2024

ЗМІСТ

Секція 1: Від Г. Гійома до Л. М. Мінкіна: століття авангардистських ідей	8
Кірковська Інга Позиційний аналіз форм функційно-семантичної категорії футуральності.	8
Лепетюха Анастасія Лінгвістичний та дискурсивний режим інциденції у звужених і розширених синонімічних конструкціях (на матеріалі сучасної французької художньої прози).	16
Олексенко Олена Художні сенси граматичних помилок (у світлі теорії Анрі (Генрі) Фрея).	21
Пузирей Надія Поняття «початковості» з позиції теорії психосистематики Г. Гійома на матеріалі французьких дієслів.	26
Хожайж Ірина Тема-рематичні структури загальнопитальних висловлень (на матеріалі французької художньої прози ХХ століття.	32
Шевченко Ірина Професор Л.М. Мінкін і теорія психосистематики в Україні.	35
Секція 2: Лінгвокогнітивний аспект аналізу мови	38
Баль Марина, Осінова Тетяна Вербалізація комунікативного портрету вчителя в художньому тексті.	38
Бєлова Марина, Лобзова Світлана, Каверіна Дар'я. Редагування перекладу в аспекті відтворення метафоричної образності в політичному дискурсі.	43
Воробйова Ольга Емпатія в різних дискурсивних середовищах крізь призму нейрокогнітології та синтезованої прагматики.	49
Горні Сніжана Морфологічно акцентовані повтори самостійних частин мови в поезії Сергія Жадана: лінгвокогнітивний аспект.	53
Демидюк Оксана Cognitive approach to grammar as a model for linguistic analysis.	56

структурах спостерігається збереження або порушення мовного режиму інцидентії із фокалізацією нових ко(н)текстуальних референтів; натомість у розширених побудовах завжди порушується мовний режим інцидентії, що обумовлено актуалізацією та фокалізацією нових елементів віртуального «комплексу референтів» або фокалізацією нових компонентів реалізованих конструкцій.

Література

- Минкин, Л. М. (2017). *Мышление, язык, дискурс : избранные труды*. Тернополь : Осадца Ю. В.
- Bally, Ch. (1944). *Linguistique générale et linguistique française*. Berne : A. Francke.
- Fruyt, M. (2008). Négation et grammaticalisation en latin. *Revue de Linguistique Latine du Centre Alfred Ernout (De Lingua Latina)*, 1, 1–44.
- Gineste, M.-D. (2003). De la phrase à la proposition sémantique : un point de vue de la psychologie cognitive du langage. *L'information grammaticale*, 98, 48–51.
- Guillaume, G. (1969). *Langage et science du langage*. Paris : Librairie A. G. Nizet ; Québec : Les presses de l'Université Laval.
- Valin, R. (1981). *Perspectives psychomécaniques sur ma syntaxe*. Québec : Les presses de l'Université Laval.
- Weinrich, H. (1989). *Grammaire textuelle du français*. Paris : Didier.

ХУДОЖНІ СЕНСИ ГРАМАТИЧНИХ ПОМИЛОК (У СВІТЛІ ТЕОРІЇ

АНРІ (ГЕНРІ) ФРЕЯ)

Олена ОЛЕКСЕНКО

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
Україна

Дослідження в Україні художнього, зокрема поетичного, мовлення останніх трьох десятиріч виявили низку тенденцій, що актуалізувалися під впливом

екстралінгвальних чинників, серед яких можна назвати бажання митців відійти від узвичаєного, загальноприйнятого, унормованого, «нав'язаного зовні» і внести у творчий процес живий струмінь, привернути увагу читача оригінальністю форм і креативністю їхнього використання, що відбувається під впливом змін у житті суспільства, яке часто тримається на гострих соціальних піках і відображається в демократизації й інтелектуалізації української мови. Демократизація мови на рівні поетичного мовлення супроводжується не тільки вживанням ненормативної лексики, просторічних чи суржикових елементів, лексичних покручів, а й усвідомленим порушенням граматичних норм, спеціальним уживанням помилок з певною стильовою і стилістичною настановою, що відображає своєрідну естетику сучасних літературних напрямів.

Однак це явище не нове. На нього звернув увагу ще 100 років тому (20-ті роки ХХ ст.) відомий представник Женевської лінгвістичної школи, учень Ш. Баллі – Анрі (Генрі) Фрей. Теоретичні засади його роботи «Граматика помилок» випередили свій час, оскільки мовознавець відійшов від канонів вивчення мови як застиглої системи з усталеними нормами і почав досліджувати функціональний вияв мови – мовлення в усьому його різноманітті, включаючи й те, що Л. Щерба назвав «негативним мовним матеріалом» (Щерба, 1931, с. 92) – зразки неправильних уживань. А. Фрей зазначав, що неправильні в тому чи тому сенсі вживання постійно трапляються в усному мовленні і рідше – в мовленні письмовому. Він підкреслював, що ці неправильності неоднорідні. На одному полюсі знаходяться випадкові помилки у висловах чи на письмі, і вони мало цікаві для лінгвістики. На другому – ті використовувані носіями мови утворення, що бракуються суворою мовною нормою. Учений протиставив власне функціональний підхід до помилок звичному нормативному, кодифікувальному підходу. На його думку, якраз «помилкове те, що не відповідає заданій функції (наприклад: ясності, економії, експресивності тощо)» (Frei, 1982, р. 17). У зв'язку з цим дослідник формулює принципове для нього положення: «Помилки роблять не заради задоволення. Їхня поява визначена, більшою чи меншою мірою не усвідомлено, тими функціями, що вони мають виконувати (більша виразність,

більша якість, більша економія тощо)» (ibid., p. 17). А. Фрей звертає увагу на те, як ті чи ті помилки незалежно від причин їхнього виникнення відбивають певні потреби мовця або слухача та їхнє зіткнення. Усі потреби (в асиміляції, диференціації та ясності, економії, експресивності) можна звести до однієї великої потреби комунікації (ibid.). Зокрема одна з основних потреб в експресивності тісно пов'язана з впливом на слухача (чи співрозмовника) і з коректним до нього ставленням. Відзначимо, що особливий інтерес до експресивності й афективного мовлення загалом притаманний саме Женевській школі, зокрема Ш. Баллі та А. Сеше.

А. Фрей виділяє й певні закономірності мовних змін, пов'язані з визначеними потребами. Привертає увагу «закон зношування»: експресивність будь-якого знака поступово стирається. З іншого боку, потреба в експресивності потребує оновлення знаку як із семантичного, так і з формального погляду. Учений розглядав помилки як випадки «виправлення недоліків правильного мовлення» (ibid., p. 18). Такий підхід вважаємо продуктивним і в дослідженні поетичного мовлення сучасних авторів як виразного і яскравого знаку української культури кінця ХХ – поч. ХХІ ст.

Учений зазначає, що потреба в експресивності вимагає «заміни звичних протиставлень на нові, мета яких – збудити завдяки несподіваності увагу співбесідника і, хоча б мінімально, примусити його свідомість діяти. Ці новітні протиставлення, що й складають суть експресивного способу вираження, можуть зачіпати як значення, так і форму знаків» (Frei, 1982, p. 218–219). А. Фрей бачить суть експресивності у грі з нормою, семантичною чи формальною, що їх вимагають нормативна логіка або граматики. Саме в контрасті між логічним значенням і алогічним та, відповідно, між граматичним знаком, що відповідає граматичній нормі, і аграматичним знаком полягає, на думку вченого, з якою важко не погодитися, таємниця експресивності (ibid.).

Формальна експресивність ґрунтується на заміні нормативної форми на несподіваний формальний елемент. Елементами, що здатні замінюватися, можуть бути фонемі, склади, групи складів, слова і характер їх синтагматики.

Поетичні тексти дають підставу стверджувати, що фонетичні спотворення допомагають у створенні іронічної тональності (цитуються тут і далі за авторським правописом): *на ніц розтрощений ще з китайсько-фінської трохвейний патіхвон* (В. Цибулько, «Янголиця»); *кельнер часу в нашому селі скажімо бухветчик вже не раз мені зміша такого, що на ранок прокидаюсь із чужою головою* (там само). Їхня виражальна функція тим сильніша, чим більше текст відірваний від передачі побутових сцен і націлений на філософське осмислення світу та людини в ньому: порівн. *сидить на чамайдані моя пам'ять нема їй батьківщини в батьківщині* (там само) і *Щец, нарешті, вона похлєбтає: щіз є вумен, а вумна така, наитрикнувшись знеацька на роги, сні читає і смажить яєшню мені* (І. Бондар-Терещенко, «Фібруарій»). Особливого сарказму набувають слова, в яких зміна однієї фонемі призводить до виникнення нового смислу, вміщеного в нову морфологічну форму: *Біжи скоріше, там тебе чекають на дереві дуляри золоті* (І. Бондар-Терещенко, «Рецепта»). Зміна **О** на **У** й пом'якшення звука **Л'** спричинює сприймання слова вже як похідного від *дуля* і виникнення відповідної семантики всього вислову – «попри очікування матеріальних благ, не одержиш нічого».

Орфографічна помилковість написання слів стала експресивним ядром поезії В. Цибулька «999 – три ложки сліз», у якому сконцентрована змістова сутність вірша. Початкова строфа заснована на анафоричному вживанні частки **НЕ**, що мала б писатися з дієсловами окремо, однак поет перевів її до розряду префіксів – у такий спосіб актуалізується узагальненість думки про марність життя, невиправданість існування людини, що передається як нерозривне поняття, побудоване на відомій притчі про три обов'язкові речі, які має зробити людина протягом життя: *ненародилась дитина / не посадилося дерево / ненаписалася книга / незбудувався дім*.

Далі **НЕ** з цими самими дієсловами пишеться вже окремо, бо кожну невиконану дію автор протиставляє виконаній – тому, чого людина досягла в житті: *не збудувався дім / але я поселився в нім, / не посадилося дерево / але я пригощав перехожих його плодами* та ін. Завершується поезія словесно-

складовою грою, у якій вчувається відлуння дзвонів долі в людській душі: чи так ми живемо, як треба: *не народилось а -дилось / не посадилось а -дилось / не написалось а -салось / не збудувався а -вався... / одне лише душу гріє / не вкрав не не не / не вбив. / не спустошував села веселі / хоч і не ангел я / але й не звір / та де тому міра.*

Іноді загальна налаштованість на вихід за рамки звичних смислів і форм, на відмову від стереотипів мислення призводить поетів до спотворення форм слів до невпізнанності, до абракадабри – поезії абсурду чи абсурду поезії, коли навіть більш-менш підготовлений читач не в змозі віднайти смислову домінують твору, наприклад: *Аб обертається на абе / Або на ба на якоба на сьоме / Ані бе ні ме який про те як / Коробочок знаків приносив рак* (І. Бондар-Терещенко, «Бабебі»).

Навіть побіжний аналіз «граматики помилок» сучасного поетичного мовлення підтверджує ідею А. Фрея про естетично усвідомлений їхній характер, це закодоване вербальними знаками прагнення митця вирватися із пут звичного, набридлого, закостенілого, ортодоксального. Читач переважно правильно сприймає такі порушення норм як свідчення творчої самобутності автора, його своєрідної лінгвістичної поведінки, як елементи, що гармонійно вписуються у формально-змістову площину творів, однак якщо вони перетворюються на епатажну самоціль поета, спрямовані не до читача, а до его автора, їхня естетична вартість нульова, якщо не мінусова.

Література

Гундорова, Т. (2008). *Кітч і література*. Травестії. Київ: Факт.

Frei, H. (1982). *La grammaire des fautes : introduction à la linguistique fonctionnelle ; assimilation et différenciation, brièveté et invariabilité, expressivité*. Genève: Slatkine Reprints, 1982. <https://archive.org/details/lagrammairedesfa1982frei>

Щерба, Л.В. (1931). О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании. *Известия АН СССР. Отделение общественных наук*, 89–104.